

všímá motivace mladých lidí, kteří se účastní aktivně života folklórních skupin. Spojujícím prvkem obou výzkumů byly problémy plynoucí z propojení kvantitativních metod s přístupy kvalitativními.

J. Kabele (Ústav sociálního lékařství, Praha) zdůraznil primát obsahového zaměření a odvozenost významu různých způsobů zpracování. Vyzvedl možnosti plynoucí z teorie životního cyklu pro interpretaci dat získaných analýzou osobních životopisů. Informoval rovněž o možnostech propojení kvalitativních a kvantitativních přístupů v oblasti klinické sociologie, konkrétně při výzkumu chronicky nemocných dětí a jejich rodin.

Metodologickým otázkám osvětlování problémů pacientů byl věnován rovněž příspěvek Z. Kučery (Výzkumný ústav psychiatrický, Praha). Referent se věnoval především rozboru teoretických i praktických zdrojů rodinné terapie. Když charakterizoval současný stav v této oblasti, konstatoval mimořádný význam intervence ideí výzkumníka do výsledné podoby prezentace sociální reality, tedy konkrétně podíl výzkumníka na výsledné konstrukci obrazu rodiny, která je předmětem terapie.

J. Jaroš (Ústav sociálního lékařství, Praha) hovořil o výzkumu prováděném ve Dvoře Králové nad Labem, jenž zjišťoval, nakolik plní místní zoologická instituce své výchovné a osvětové poslání. Zabýval se přitom problémy vyplývajícími ze souběžného použití řady různorodých technik (například klasický dotazník, hloubkový rozhovor, kreslená anketa a pozorování, spolu s foto- a videodokumentací) a obtížemi doprovázejícími vysvětlení založené na jejich vzájemné kombinaci.

M. Čakrt (Výzkumný ústav strojírenské technologie a ekonomiky) referoval o poznatcích získaných sociology provádějícími poradenství pro vedoucí pracovníky průmyslových podniků. Setkání tohoto typu, jejichž primárním cílem bylo formování účelově stmelných týmů vedoucích pracovníků, posloužilo zároveň jako vhodný terén pro realizaci hloubkového a longitudinálního výzkumu sféry podnikového řízení.

L. Musil (Ústav ekologie průmyslové krajiny ČSAV, Ostrava) se zabýval některými metodologickými souvislostmi výzkumů hornických kolektivů prováděných technikou standardizovaného rozhovoru. Pozornost soustředil zejména na problémy spojené s kategorizací odpovědí, na jejíž úspěšnosti do značné míry závisí možnost výzkumníka zmapovat společné momenty spojující množství jinak těžko souměřitelných výpovědí. Respektování zvláštností kultury, v níž je výzkum prováděn, je nezbytnou podmínkou jeho úspěšnosti, je předpokladem k tomu, aby nutná zjednodušení, k nimž výzkumník sahá, nevedla k nadměrnému zkreslování závěrů, k nimž dospívá.

Jednotlivé příspěvky diskutované na semináři tvořily různorodou mozaiku pohledů, což umožňovalo dotýkat se téžže skutečností střídavě z různých perspektiv. Mnohost pohledů byla zaručena samotným složením zúčastněných, členů různých sekcí Československé sociologické společnosti. Podobné vzájemné obohacování stanovisek se předpokládá i na dalších plánovaných setkáních, jejichž obsahové zaměření bylo na schůzce předběžně dohodnuto.

Jan Keller, Daniela Špešná

Mezinárodní seminář o kvalitativních metodách

Kvalitativní metody prožívají posledních několik let v rámci sociologie renesanci. Lze je nejnázve vymezit negativně, tj. jako metody, které se neopírají o tzv. hromadná data a jejich kvantitativní (především statistické a automatizované) zpracování. Na rozdíl od metod kvantitativních jde vždy o značně individualizovaný, nestandardní nástroj, jehož konkrétní podoba je přizpůsobena určitému výzkumnému cíli. Zřídka se tak setkáváme s konkrétními návody (typu „kuchařských knih“), jichž dnes v oblasti kvantitativní analýzy existuje jen těžko přehlédnutelná řada. Tato skutečnost také byla jedním z důvodů, které vedly k uspořádání mezinárodního semináře (výzkumníků z evropských zemí) na téma *Metody studia proměn způsobů života* (doslovně přeloženo „forem života“). Hlavním cílem semináře bylo umožnit odborníkům přistupujícím k sociální realitě spíše z kvalitativního hlediska výměnu zkušeností získaných v rámci konkrétních výzkumů a diskusi o detailech, které se obvykle v knihách či časopisech neuvádějí.

Pořadatelem semináře bylo *Evropské koordinační centrum pro výzkum a dokumentaci ve společenských vědách*, známější spíše pod zkráceným názvem *Vídeňské centrum*. Iniciátorkou a vůdčím duchem

celé akce byla švédská socioložka Ulla Bjørnbergová. Seminář se konal na ostrově Lidingo v těsné blízkosti Stockholmu ve dnech 4.–6. října 1989. Zúčastnilo se ho 25 odborníků z 12 evropských zemí. Převážně šlo o sociology, byli zde ovšem i psychologové, antropoložka, etnograf a nechyběl ani lékař. Celkem bylo předneseno 16 referátů. Každému z nich byla vymezena zhruba hodina času (vystoupení autora, předem zadaný komentář a diskuse). Aniž bych přeháněla, musím konstatovat, že všechna vystoupení byla velmi zajímavá, ať už z hlediska použité metodiky nebo výzkumného záměru a získaných výsledků, či z obou hledisek. Diskusi však bylo vzhledem k zaměření semináře a nepříliš velkému časovému rozsahu třeba přísně omezit na metodologické problémy, což nebylo vždy jednoduché. Především to vyžadovalo od účastníků velkou disciplinovanost.

Z hlediska výzkumného zaměření byl seminář orientován na studium proměn ve způsobech a formách, jimiž jednotlivci přizpůsobují své jednání a přístup k řešení problémů každodenního života. Tematicky byl rozčleněn do tří základních bloků. První z nich měl lakonický název: *Biografické metody* a zahrnoval tyto příspěvky:

E. Hoerningová (Ústav M. Planca pro výzkum vzdělání, Západní Berlín): *Biografické poznatky: Životní zkušenosti jako předpoklad života*

J. P. Roos (Ústav pro sociální politiku, Helsinská univerzita): *Život, příběh, společnost: Metodologický Bermudský trojúhelník?*

M. Prawda (Sociologický ústav Polské akademie věd): *Sociální podmínky procesů biografických metamorfóz*

M. Gullestadová (Trondheimská univerzita, Norsko): *Od proměn v čase k hledání jednoty prostoru: transformace každodenního života norského lidu*

Z. Karpati (Sociologický ústav Maďarské akademie věd): *Dějiny, individuální biografie a komunikace. Několik poznámek.*

Zatímco první dva příspěvky měly čistě teoreticko-metodologický charakter, zbývající tři referovaly o konkrétních výzkumech a nesly výraznou národní pečeti. Příspěvek M. Gullestadové byl zajímavý především z věcného hlediska – podrobně popisoval rodinný život v současném Norsku. *Polský příspěvek* reflektoval události v Polsku začátkem osmdesátých let a jejich odraz v individuálním životě. Na příkladu jedné biografie dokumentoval, jak konkrétní společenská (masová) změna vedla k biografické metamorfóze. Pojem biografická metamorfóza zavedl současný západoněmecký sociolog F. Schütze. Označuje systematickou změnu schopností individua prožívat události a jednat. Během této proměny je uvolněn tvořivý potenciál, který u sebe jednatel zpravidla nepředpokládá, což pak většinou vede k reinterpretaci vlastní osoby, sociální reality a životních plánů.

Druhý tematický blok měl název: *Proměny způsobů života v lokálních komunitách* a zahrnoval pět příspěvků:

M. Bäck-Wiklundová (Oddělení sociálního výzkumu Gothenburgské univerzity, Švédsko): *Analýzy životních stylů: konkrétní zkušenosti*

S. Hantová (Oddělení sociologie venkova Univerzity zemědělských věd, Maďarsko): *Využití biografií při studiu dějin komunity*

L. Cooperová (Poradní centrum pro výzkum komunit, Londýn): *Dobrovolné organizace jako zprostředkující článek mezi jednotlivci a státem: některé metodologické problémy*

M. Burgosová (Vysoká škola společenských věd, Paříž): *Řád a nedostatek řádu: Čtvrtí, ulice a dům. Analýza autobiografických rozhovorů*

J. Brannenová (Ústav pro výzkum vzdělání při Londýnské univerzitě): *Rodiny ekonomicky aktivních manželských párů v období raného rodičovství: některé metodologické postřehy.*

Nelze se alespoň krátce nezmínit o příspěvku S. Hantové, která informovala o dlouhodobém monografickém výzkumu historie jedné venkovské lokality opírajícím se o analýzu historických dokumentů a biografické rozhovory. Příspěvek byl velmi zajímavý z věcného hlediska a imponantní z hlediska metodologické náročnosti, neboť S. Hantová jej realizuje pouze vlastními silami.

Mimofádnou pozornost vzbudil příspěvek M. Burgosové, která se sice věnuje především sociologii literatury, ale její odborný zájem je zřejmě daleko širší. Referovala o svém výzkumu, jehož cílem byl monografický popis historie (zhruba od 20. let tohoto století) jedné pařížské čtvrti. Jako celá řada ostatních referujících (zejména však Hoerningová, Roos a Bäck-Wiklundová) i ona se snažila vyrovnat s problémem validity biografických výpovědí, kterou například zpochybňuje zřejmá snaha lidí „vypointo-

vat“ vlastní život, dát mu vnitřní logiku i tam, kde není, atd. Burgosová dospěla k závěru, že tento problém lze celkem s úspěchem překlenout výběrem vhodného kontextu biografie. Ve svém výzkumu zvolila za kontext místo bydliště („Vyprávějte mi o tomto domě, ulici, čtvrti“). Místo bydliště pak chápe jako dvě sociální sféry: budova (vertikální časoprostorová realita) a ulice (horizontální časoprostorová realita). Výrazně fenomenologicky orientovaná analýza a interpretace propracovaná do jemných detailů byly předloženy poměrně komplikovaným, nicméně elegantním jazykem.

Mému vlastnímu názoru na možnosti a meze kvalitativních metod byl velmi blízký příspěvek J. Brannenové. Chápe totiž kvalitativní přístup jako rovnocenného „partnera“ kvantitativní analýzy. Ve svém výzkumu kombinovala oba typy metod s důrazem na statistickou analýzu. Zároveň se však zajímala o to, jakým způsobem si zaměstnané mladé matky utřídí zkušenosti a definují své představy a názory. V tomto ohledu se opřela o fenomenologický přístup. Oba typy metod použila již ve fázi sběru dat. Šlo totiž o kombinaci hloubkového rozhovoru s dotazníkovým šetřením. Záznamy rozhovoru, respektive jejich část, byly zpracovány jak kvalitativně, tak kvantitativně (záznamy byly nejprve převedeny do standardizované podoby). Ve svém vystoupení se J. Brannenová podrobně věnovala situaci, kdy si „kvantitativní“ a „kvalitativní“ data odporují. Podle jejího názoru k takové situaci dochází tehdy, nekoresponduje-li teorie s daty. Jinými slovy, byl-li problém (či některý jeho aspekt) nevhodně konceptualizován, což pak vedlo i k výběru nevhodné metody.

Uvedla tři „protimluvy“, s nimiž se v rámci svého výzkumu setkala. Stručně je lze shrnout do konstatování, že dotazované mladé zaměstnané matky doposud jednají v rámci „tradičního“, patriarchálního pojetí rodiny, ačkoli deklarují moderní, demokratické pojetí. Po zjištění, že soubor byl tvořen především ženami s vyšším vzděláním (odborné a řídící pracovnice) se mi nutně vybavila podobná zjištění, ke kterým dospěl I. Možný v našich podmínkách (viz jeho práce *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*).

Zjištění tohoto druhu lze podle mého názoru vysvětlit mimo jiné skutečností, že v „rychle se měnící společnosti se často setkáváme s rozdíly mezi tím, co se říká a co se skutečně dělá. Jen si zkuste představit situaci, kdy v denní praxi dochází k větším změnám, než v rozhovoru lidé přiznají“. Těmito slovy zakončila své vystoupení věnované různým „zálužnostem“ kvalitativního přístupu M. Bäck-Wiklundová.

Podobně i v třetím bloku nazvaném *Práce, vzdělání a kariéra* poukazovali referující na zrádnost hloubkových rozhovorů. Nejprve však přehled prezentovaných prací:

H. R. Vetter (Německý ústav pro výzkum mládeže, Mnichov): *Proces modernizace a sociální diferenciacce jakožto výzva biografickému přístupu*

A. J. de Regtová (Sociologický ústav, Amsterdam): *Peníze v rodinných vztazích: Vzájemná závislost studentů a jejich rodičů*

I. Chompalov (Sociologický ústav, Sofie): *Životní cyklus vědeckých komunit: diskursivně-analytické hledisko*

E. Todorova (Sociologický ústav, Sofie): *Proměny pojetí ženy v současném Bulharsku*

J. Alan (Výzkumný ústav sociálního rozvoje, pobočka Praha), J. Šanderová (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha): *Pracovní a rodinný život vědeckých pracovníků: biografické rozhovory*

L. Öjesjö (Státní psychiatrická stanice v Liköpingu, Švédsko): *Alkoholismus v životním příběhu*.

K výrazně metodicky reflexivním příspěvkům patřilo v této části vystoupení A. de Regtové. V souvislosti s výzkumem, který uskutečnila, se zamýšlela nad validitou získaných informací. Upozornila na nezbytnost odlišovat slova od činů, ideologii od reality a společensky žádoucí názory od skutečného mínění. Ona sama se proto zajímá nejen o to, co lidé říkají, ale také o to, co skutečně dělají. Naproti tomu H. R. Vetter vyjádřil přesvědčení, že biografické metody – na rozdíl od tzv. objektivních metod – se snaží odhalit celou pravdu o strukturu sociální a biografické reality. Ve svém příspěvku pracoval se třemi základními pojmy: životní cyklus (institucionalizovaná „část života“), individuální životní příběh (individuální „část života“) a biografie (individuální zprostředkování a hodnocení života). Biografickou metodu považuje Vetter za zvláště vhodnou při studiu moderní industriální společnosti s jejím širokým spektrem hodnot, typů pojetí času a sociálních realit.

Jeden celý večer byl věnován objektivní hermeneutice. R. Zoll (Brémská univerzita) nás nejprve krátce seznámil se smyslem a hlavními zásadami této metody. Jde o interpretativní metodu, jejímž cílem je odhalení významových struktur (latentních i manifestních). Vychází se z předpokladu, že v biografickém záznamu není nic náhodného a vše má svůj smysl a význam, přičemž objektivně má každá věta významů

několik. Konkrétní průběh interpretace se opírá o známou pravdu, že více očí více vidí. Interpretace proto probíhá ve skupině (nejlépe 6–12 lidí). Postupuje se po malých segmentech textu (velmi často větu po větě) bez znalosti následujícího textu. Během celého procesu má ve skupině ve vztahu k interpretaci dané biografie dojít ke konsensu. S touto metodou se lze také setkat pod názvem intersubjektivní hermeneutika. R. Zoll jí použil například při analýze rozhovorů s dělníky, jejímž cílem bylo vymezení základních typů pracovní orientace. Pomocí typologie vymezené na základě intersubjektivní interpretace části získaného materiálu pak výzkumný tým zpracoval zbývající rozhovory.

Po tomto stručném úvodu jsme přikročili k praktické ukázce či výcviku, tj. k intersubjektivní interpretaci jednoho z rozhovorů uskutečněného v rámci výzkumu J. Brannenové. Vlastní proces interpretace je zábavný, zajímavý a inspirativní, posléze však únavný, protože velmi zdlouhavý. Nebylo by jistě seriózní vynášet na základě takto letmého seznámení s metodou hodnotící soudy. Nemohu se však ubránit pochybnosti, zda konečný výsledek (interpretace daného textu, případně nějaká typologie apod.) je vždy srovnatelný s vynaloženou námahou. Nebo jinými slovy, zda by se k témuž výsledku nedalo dospět na čas, síly a počet zaangażovaných lidí méně náročnější cestou.

Po skončení semináře se všichni účastníci shodli, že akce sice byla značně vyčerpávající, nicméně však zajímavá a především velmi užitečná. Zároveň jsme vyjádřili naději, že nebyla akcí tohoto druhu poslední.

Jadwiga Šanderová

Mezinárodní zasedání sociologů náboženství

Ve dnech 21.–25. srpna 1989 se ve Finsku, v Helsinkách, v prostorách filozofické fakulty Helsinské univerzity uskutečnila XX. výroční konference *Mezinárodní společnosti sociologie náboženství* (International Society for the Sociology of Religion, dále ISSR, či Société Internationale de Sociologie des Religions, SISR), která byla věnována čtyřicetiletému výročí existence této organizace. Ústřední téma konference znělo *Právo, stát a náboženství* a této problematice byla věnována tři plenární zasedání. Nešlo však o tematiku jedinou, protože na jednáních celkem 21 výzkumných a tematických skupin byla diskutována další rozličná témata, která na ústřední moto konference navazovala jen volně, a mnohdy vůbec ne.

Mezinárodní společnost sociologie náboženství se až do konání XX. konference nazývala *Mezinárodní konference sociologie náboženství* (International Conference for the Sociology of Religion ICSR či Conférence Internationale de Sociologie des Religions, CISR, dále jen ICSR) a na půdě Evropy představuje jedinou reprezentativní mezinárodní společnost sociologů daného oboru. Společnost se začala formovat v roce 1948, kdy belgický profesor J. Leclercq shromáždil 15 profesorů a výzkumných pracovníků: Belgie, Francie a Holandska, aby si vyměnili zkušenosti a informace o výuce sociologie na různých evropských univerzitách z hlediska specifík svých zemí a rozebrali výzkumné metody sociologie náboženství. Potřeba další výměny názorů a stálých kontaktů vedla poté k založení „La Conférence Internationale de Sociologie Religieuse“ (3. 4. 1948). Další konference byla svolána na rok 1949 a v následujících letech se scházela pravidelně každý druhý rok v různých městech Evropy.

V prvním období, které trvalo do X. konference v roce 1969 v Římě, se nerozvíjela sociologie náboženství, ale náboženská sociologie (sociologie religieuse), která v této době sloužila zájmům katolické církve. V průběhu prvního desetiletí své existence se společnost potýkala s řadou problémů, které spurozhodovaly o jejich proměnách v budoucnu. Šlo především o závažný spor o to, zda má být tehdejší náboženská sociologie založena na ryze teologických východiscích (názor prof. N. De Voldera) nebo má být také empirickou sociologickou disciplínou. Ani v táboře sociologů upřednostňujících empirickou stránku sociologie však neexistovala jednota a byly vedeny diskuse o tom, zda se má empirické studium zaměřovat pouze na sociální formy náboženského života (tj. na organizace, náboženské obřady apod.), nebo brát také v úvahu vazby mezi širšími strukturami, což znamená zkoumat vazby náboženských struktur se sekulárními institucemi a skupinami (např. se sociálními třídami apod.). Jádro sporu tehdy spočívalo v odlišných názorech na to, zda využívat studium objektivních dat o náboženském životě, jako jsou rituály, zákony apod., což byl názor, který razil především G. Le Bras, jehož hledisko ve